

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

PETER THORSEN

LANGS ØSTKYSTEN

OG ANDRE BORNHOLMSKE HJEMSTAVNS-
SKILDRINGER

AAKIRKEBY BOGHANDELS FORLAG

1 9 3 9

Aakirkeby Bogtrykkeri.

1 9 3 9.

LANGS ØSTKYSTEN.

BEGYNDER man sin Vandring paa Due-
odden og gaar mod Nord, ser man for
det første ikke meget andet end Sand,
hvilket flyttes af Bølger og Strøm. Ved frem-
herskende sydvestlig Vind vandrer Sandet langs
Sydstranden og lægger sig Øst for Odden, der
saaledes flytter sig. Omvendt kan Nordstorme
og Strøm skære brede Strimler bort fra Østsiden
og lægge paa imod Vest. Sandflugten har
strakt sig langt ind i Landet; men det, den har
dækket, er overvejende gamle Havstokke, der
strækker sig ind i Landet langs — og endda
— indenfor den Gaadrække, som strækker sig
fra Duegaard i Povlsker til Kannikegaard i Bo-
elsker. Kystbæltet er nu for største Delen til-
plantet med ikke videre frodig Naaleskov. Lyng
og Marehalm dækker Resten, Revling og Graa-
vidje blander sig med Lyngen, Strandtidsel og
Sandært trives paa Forstranden, hvor Tangstriben
afmærker, hvor højt Bølgeslaget rækker. Indefter
hvor de gamle Havstokke hæver sig, lagde
Menneskene alt i tidlig Tid deres Døde, saale-
des paa Nordbakkegaards Grund, hvor Enkelt-
grave fra Stenalderen findes; de fleste blev i sin

Tid udgravede af J. A. Jørgensen. Den faste Undergrund, under Sand og Rullesten, er Grøn-skifer, der fra Dueodden strækker sig nordefter til henimod Snogebæk. Noget Syd for Fiskerlejet danner Skiferen Bro Rev. Stenarten angribes her af Søen, der skærer Render og løsner Flager derimellem.

Snogebæk er af en anden Type end de øvrige Fiskerlejer paa Bornholm. Husene ligger spredt vidt fra hinanden, og lidt Avl er der til de fleste. Avlsbrugere, der lever udelukkende af deres Jord og har pæne Afgrøder af deres Sandjord, er der ogsaa nogle af. Stedet har sikkert meget tidlig været Anlægsplads. Snogebækkerne vil endda paastaa, at deres By er ældre end Neksø; de henviser til Stednavne som „Amtmandestælen“ og „Byfogdeløkken“. Naturligvis har der været en Tid, da baade Snogebæk og Neksø var Fiskerlejer og smaa Anlægspladser, hvor Skibe lagde til om Sommeren og udvekslede Varer; men da Neksø havde større Opland bag sig, maatte denne vokse fra Snogebæk, alt som Tiden gik; denne fik sin Havn i 1880-Aarene som Øhavn; det fremhjalp Fiskeriet stærkt, hvilket fremkaldte Anlæg af Røgerier og fremmede Driftigheden i andre Maader. I den senere Tid er Turisterne søgt hertil i stigende Grad og sætter ikke saa lidt Penge i Omløb, hvilket igen har medført, at mange Huse bygges om, de andre pudses pænt op og Livet i det hele moderniseres.

Men een Næringsvej, nemlig Bjergning fra Vrag, er nu næsten ophørt, da disse nu er en stor Sjældenhed i Modsætning til Tiden, før Fyrene blev byggede paa Dueodden. Syd i Snogebæk er en Strækning med mange Brandpletter, og Flintsager, bl. a. en Kærneøkse og en Kniv af Kwarts, viser, at Stedet var beboet alt i Oldtiden.

I Stranden Nord for Havnen stikker Sandstenen ud i Søen og danner Salthammer Rev; der har man tidligere brudt Sten i større og mindre Flager, som man har brugt til Havegærder ved at stille dem paa Kant; ogsaa til Tavler, der dannede Vægge i Bindingsværkshuse, er den anvendt. Til simple Gravsten, som blev slaaede ganske simpelt til i Kanterne, men ikke blev huggede, har man ogsaa brugt dem, idet man lod det være tilstrækkeligt med at hugge Indskrift i den jævreste Side. Anderledes ser den Sandsten ud, som man bryder i et Brud lidt inde i Landet, Nord i Snogebæk; den er lys med mange sorte Tegninger i, hvilket hidrører fra Sandormerør, der er udfyldt med Dynd og saaledes træder frem, naar man slaar Stenen i Stykker.

Nord for Snogebæk ligger Mosen Hundemyre; den er afspærret fra Havet ved gamle Strandvolde. Disse er ikke hævede mere end 10—12 Fod over daglig Vande, og hvad der er højere paa dette Sted, er opføgne Sandklitter.

Mosens Overflade staar 7—8 Fod over Havet; men inden for Mosen kommer en Strandvold mellem Ejendommen Enekrogen og Landevejen; den er 36 Fod over daglig Vande. Vest for denne er en bred Strækning dækket af gamle Havstokke saa langt ind som til Ll. Engegaard i Boelsker, og indenfor disse Stranddannelser er flere Steder aflejret fed Dyndjord, der sikkert er afsat i Strandlaguner som har staaet vandfyldte, da Søen gik saa højt, at den aflejrede Strandvolde, som nu ligger indtil 40 Fod højt, hvilket de gør ved Kannikegaard. De Strandvolde, som findes afsatte indenfor Hundsemyre, synes alle at være fra sen-glacial Tid og er saaledes meget ældre end de, som afspærrer Hundsemyre fra Havet, der er afsatte i Littorinatid, samtidig med at Egeskoven var indvandret og Menneskene ophobede Køkkenmøddingerne andre Steder ved Danmarks Kyster. I Grusgraven mellem Landevejen og Enekrogen fandt jeg for nogle Aar siden en raat tildannet Skive-skraber, som jeg tog ud af det uforstyrrede Grus i Brinkens halve Højde. Redskabet beviser, at Mennesker færdedes her, da Strandvolden var under Dannelse, og jeg mener at kunne fastslaa, at den er sen-glacial og saa har de Mennesker, som færdedes her, været samtidige med Rensdyret, som vi jo finder Levninger af i mange af vore Moser. Fra andre Steder i Danmark er kommet sikre Fund som viser, at Rens-

dyrjægere færdedes her; nu ser det jo ud til, at vi ogsaa har Fund, som gaar lige saa langt tilbage. Mellem nævnte Tidsrum og Littorintiden ligger en Tid, hvor Landet var hævet meget over sin nuværende Beliggenhed. Øen strakte sig saa langt mod Syd, at der kun var et smalt Sund langs den tyske Kyst, som skilte den fra Fastlandet. Landet var dengang dækket af Fyrreskov, og det af Øen, som nu dækkes af Havet mod Syd og Sydvest, viser sig at være dækket af svære Fyrrestubbe, som Fiskerne undertiden faar i deres Vod, og som bringer Bud om en Tid, da Østersøen var meget mindre end nu og var fyldt med Ferskvand, hvori bl. a. levede en Ferskvandssnegl, *Ancylus fluviatilis*, hvorefter Østersøen fra den Tid er kaldt *Ancylussøen*. Ogsaa i den Tid levede Mennesket paa Bornholm, og Levningerne er ret talrige, hvilket senere skal berøres.

Derefter sank Landet igen saa dybt, at det laa noget dybere end nu. Søen fik Forbindelse med det aabne Hav og blev salt og vist noget saltere end nu, saa Strandsneglen *Littorina littorea* kunde leve inde i Østersøen og opnaa almindelig Størrelse. Efter denne Snegl kaldes Sænkningen „Littorinasænkningen“. Ved den Tid blev Lavningen, hvor Hundsemyre nu er, afspærret fra Havet ved lave Strandvolde, og Tørvedannelsen begyndte. Mens de andre bornholmske Moser har et Bundlag med Polarplanter,

mangler disse saavel som Fyrren her, og Bundlaget har Levninger af Alm og Hassel tilligemed mange Egerester, som altsaa viser, at Hundsemyres Tørvedannelse først begyndte i Egeblandingsskovens Tid, og derunder findes kun Strandsand eller den faste Klippe.

I vor Tid er taget en Mængde Tørv fra Mosen, men den er sine Steder slemt blandet med Flyvesand, og de bedste Partier synes at være opskaaret. Mælaaen løber gennem Mosen, som den afvander. Nord for Udløbet stiger Strandvolden stærkere og bestaar for det meste af vandslidte Sandstensstykker og Grus, som Søen har revet løs og kastet op som lange Revler indover Balkemarken. I det inderste af Bugten, der paa Generalstabens Kort kaldes Hunderynken, er en lille Havn for smaa Baade, Balkehavn kaldet. Dette Sted er næsten det eneste i Balkebugten, hvor Baade kan lægge til, da der ellers her er meget langgrundt.

Man har tidligere udskibet Sand fra Kysten inde i Bugten, paa den Maade at man læssede Sandet paa Vogne, der kørtes ud i Stranden, saa langt at Baade kunde flyde ind; her blev Sandet lastet i Baaden, der sejlede ud til Skibet som laa til Ankers i passende Afstand fra Kysten.

I Nærheden af Anlægsstedet er to smaa Skanser, og lidt længere mod Nordøst naar man til Langeskanse. Denne er den længste af Øens

Kystanlæg — Thornberg angiver dens Længde til 560 Meter — og den er sikkert en af de ældste. Her udfør Skansen er Vandet ret dybt, saa Skibe kunde lægge temmelig nær ind, mens der andre Steder er meget langgrundt. For at hindre fjendtlig Landgang har man saa anlagt det lange Forsvarsværk for at beskytte Forsvarerne mod Skibenes Kanoner. Jeg antager, at Anlægget ikke er ældre end Skibskanonernes Indførelse. Skansen er over Mandshøjde og er anlagt saaledes, at man har kunnet gøre Gavn af en gammel Strandvold, der er forhøjet og paa Indersiden stensat med flade Sandstensbrokker, der danner to trinformede Afsatser, som Forsvarerne kunde tage Stilling paa. I en senere Tid har man dækket Skansens Stensætning med Jord og Græstørv for at hindre Stenene i at springe omkring ved Beskydning, da Skytset blev kraftigere. Til Kanonbestykning er opført Bænke af Jord og Sten bag Brystværnet. Omtrent ved Skellet mellem Boelsker og Neksøs Grund er Skansen afbrudt af et bredt Gab. Stykket paa Neksøs Grund saavel som det tilgrænsende Parti Vest for Gabet har været stærkt besat med Kanoner.

Jeg troede til at begynde med, at dette Brud paa Voldlinien skyldtes Stormflodsskade; men da der ikke er nogen Beskadigelse af Værkerne ved Siden af og heller ingen Rest af nogen Vold i Gabet, maa dette have været der

fra først af for at give Adgang til Stranden for Ud- og Indskibning, inden Neksø fik Havneanlæg. Dette Sted var sikkert det bedste Anlægssted her paa Kysten.

Egnen her var befolket i Oldtiden, og vistnok endda ret stærkt. I Strandvoldene indenfor Langeskanse findes mange Grave fra Jernalderen. Man har lavet en flad Fordybning mellem Rullestenene og lagt Liget deri, undertiden med lidt Gravgods, og dækket Stene derover igen; undertiden er der sat smaa Kantsten omkring Graven, og af og til er ophobet en lav Ringvold derom; men oftest fremtræder Graven som en svag Fordybning paa Stenfladen. Foruden paa denne Strækning har der været mange Nord for Neksø, som dog nu for det meste er ødelagte ved Stentagning. Efter Gravgodset, som af og til er fundet, gaar de ældste tilbage til romersk Jernalder, mens andre har tilhørt saa sen Tid som Vikingetid. Skeletgrave indenfor Fladstensrammer er ogsaa fundne i den nye Kirkegaard, og et Par lignende blev fundet ved Grundudgravning under Neksø nye Apothek.

De ældste Spor af Bebyggelse, hvor Neksø nu ligger, gaar langt tilbage. Fra yngre Stenalder er en Boplads lidt Sydøst for det gamle militære Magazin; her er fundet meget Flinteffald og Redskaber, saavel hele som Brudstykker, Lerkarskaar og ildskørnede Sten. I Nærheden af Nymølle er i sin Tid fundet en Jernaldergrav

med Smedeværktøj, Hammer og Tang m. m. Den største Boplads har dog været ved Homannegaard; her i en Strandvold er en stor gammel Grusgrav lige Sydvest for Gaarden, og efterhaanden som Gruset blev udnyttet, arbejdede man sig ind paa Hustomter, Affaldsgruber, Bunker af ildskørnede Sten, brændt Lerklining med Aftryk af Risfletning fra Hyttevægge, samt enkelte Grave med ubrændte Lig, vist fra efterromersk Tid; ogsaa Brandpletter fra ældre Jernalder fandtes. Fra samme Tid var vist ogsaa en rektangulær Hyttetomt, hvori var bevaret et Pælehul med Rester af en forkullet Pæl, omsat med Sten. Ved Nationalmuseets Udgravning for nogle Aar siden blev det overført til København. Nævnte Plads var allerede beboet i yngre Stenalderns tidligste Tid, hvilket bevises af en smukt sleben lille Grønstensøkse, hvis Form stemmer med Skiveøkseen af Flint. Denne Økseform kaldes af svenske Arkæologer Limhamnøkseen efter et af dens første Findesteder. Lerkarskaar fandtes i Mængde paa Pladsen, de fleste vist fra ældre Jernalder, saaledes af et meget stort Forraadskar af meget tyk Lermasse, og som efter Skaarene at dømme nok har kunnet rumme det meste af en Tønde Sæd. Skaar af et Par forskellige Kar, som ikke har haft Bund og har været gennemhullede i Siderne, ser ud til at have været brugt ved Ostelavning og andre Kar med Huller i Bunden som Si (Dørslag).

Skubbekværne er ogsaa fundne samme Steds, men Metalsager har været meget sparsomme; hverken Jern eller Bronze har vist sig i synderlig Grad. Hele Pladsen udgør vel et Par Tønder Land; men det meste er nu ødelagt, saa der kan næppe bringes meget mere ud af det.

Neksøs Beliggenhed er bestemt af Naturforholdene.

Mod Syd var Ferskesø i Vejen, og længere mod Nord var Landet for ujævnt, mens der mod Vest var udmærket Avlsjord, der kom til at udgøre Byvängen.

Langs Stranden stikker Sandstenen frem hele Vejen fra Fredriks Stenbrud til Balke. Umiddelbart Nord for Stenbruddet er Sandstenen skilt fra Graniten ved en Forkastning, saaledes at de allerældste arkoseagtige Lag af Sandstenen mangler her. I Stenbruddet er Sandstenen blød og let at behandle ved Hugning; de øvre Lag er tynde, mens de nedre kan give indtil halvmeter tykke Blokke. Stenen indeholder Jernilte, som gør, at visse Partier rustet i Luften, naar den anvendes til Bygningsbrug. Paa Flader af den nybrudte Sten findes tit Dendriter, som kan danne tanglignende Figurer; det er Jernilte, som er udfældet paa Stenfladen og har dannet Tegninger, ligesom Isblomsterne dannes paa Ruden. Bølgeslagsmærker kan findes paa Stenen og sine Steder Tørringsflader. Paa Bornholms Museum findes Prøver af ovennævnte Fremtoninger.

Sandstenen er ogsaa brudt nærmere ved Neksø, hvor man for omkring 40 Aar siden aabnede et Brud i Aalehavet; herfra toges bl. a. Sten til Eliaskirken i København. Denne Sten var dog haardere end den i Fredriks Stenbrud; den blev opgivet som Gavnsten og Bruddet tilfyldt.

Paa Bunden af Havnen fandtes god Sten i svære Lag, da Havnen blev uddybet samtidig med Banens Anlæg, hvortil megen Sten fra Havnen blev udnyttet.

Sandstenen i Neksøs sydvestlige Udkant og længere ud i Løkkerne er derimod haard og kvartsitisk, saa den er ikke anvendelig til stort andet end Vejskærver.

Udenfor Langeskanse staar den saakaldte Ginghamsten, den danner tynde Lag, der er finstribet med rødbrune og lysegraa — til hvide Striber. Disse skyldes vel forskelligt Indhold af Jernilte i de skiftende Lag. Stenen er smuk, set fra Lagenes Kant; men da den falder i meget tynde Stykker, er den ganske ubrugelig som Gavnsten. Videre ud paa Balka strækker Sandstenen sig i tynde uregelmæssige Lag, der kun bruges som Vejmateriale; dens populære Navn er „Balkafladdrijnja“. Sandstenen strækker sig ogsaa udefter paa Havbunden og danner langgrundt Fladvand, hvor Bølgeskvulpet har løsnet større og mindre Sten, som derefter er kastet op paa Land og der har dannet lange Stenrevler, hvilke kan ligge ret højt oppe paa Land

og saaledes afmærker Havets Stand til forskellige Tider.

En saadan Havstok spærrer Ferskesø fra Havet, hvorved denne i sin Tid strakte sig op mod Kirkegaarden og flød sammen med Boelsker Mose; disse havde da fælles Udløb til Havet et Sted Nordøst for Langeskanse. Op mod vore Dage blev Strandvolden gennemskaaet, hvor Søbroen nu er, og Søen tørlagt, maaske ikke til ublandet Glæde for Byens Beboere. Rasmus Ravn taler om dens store Fiskerigdom; han mener, at Byen har sit Navn af Søen (Nest-Søe).

De, som ønsker nøjere Besked om de geologiske Forhold paa Strækningen fra Dueodde til Fredriks Stenbrud tilraades at gøre sig bekendt med Kaj Hansen: Die Gesteine des Unterkambriums von Bornholm, København 1936. Bogen er ganske vist paa Tysk, men den har et meget udførligt Resumé paa Dansk, saa De behøver ikke at være bange for den, selv om De kun kan Deres eget Lands Sprog.

Strækningen fra Fredriks Stenbrud er stærkt befæstet med Skanser. Lige Nord for Stenbruddet findes en. Ude paa Odden udfor Halleklipperne ligger Lerskreds Batteri. Længere mod Nord Malkværnsskansen med Mindsten for Albret Wolfsen, som faldt herude 1645. Nordligere Gavlhals Batteri, derefter Aarsdale Batteri. Ved Hestekleven en Skanse, som er meget ødelagt af Stormflod. Frenneoddens Batteri ud for Fren-

negaard. Paa Svanikes Grund er fire Skanser.

Undergrunden Nord for Neksøsandstenen er overalt Granit, som stikker frem i Stranden, hvor Havet har skyllet den ren omtrent ind til Strandvejen, mens den længere inde er dækket af Moræneler. Store løse Blokke af Granit er hyppige; den største paa denne Egn laa neden for Korrehøj og blev kaldt „Kjöddasten“, men den blev desværre kløvet og bortført. Ovennævnte Korrehøj er en stor Bronzealderhøj lige Øst for Strandvejen, og der var vist i sin Tid slemt med Underjordsfolk i og ved den. Længere nordpaa ligger en anden stor Høj, Bavnehøjen, hvor der er genrejst en gammeldags Bavn (Bogne). Lige Syd for Malkværnsskansen er Madvigen, hvor Svenskerne gik i Land 1645.

Aarsdale Fiskerleje er et af de største paa vor Ø. En Landtunge Øst om Husene kaldes „Oren“; maaske den har givet Fiskerlejet sit Navn. Noget længere mod Nord løber Skovsholm Bæk i Havet og lige i Udløbet staar en Diabasgang tværs paa Kystens Retning. Denne Gang danner et Skel i Stenarten, saaledes at Graniten smuldrer paa forskellig Maade til hver sin Side ad Gangen. Mod Syd danner Stenen afrundede „uldsæklignende“ Former, der især er meget fremtrædende paa en Pynt ud mod Havet. Mod Nord derimod er Graniten splintret og fuld af Revner, der gør den meget ujævn; dog er det den samme Granitart, som strækker

sig fra Nørremark til Svanike. Denne Granitart er meget grovkornet med kødrøde, ret store Feldspatkrystaller, der ved Forvitring frigøres og danner det smukke Aarsdalegrus. Lidt længere mod Nord er et Klippeparti, som kaldes „Hestekleven“, i hvis Nærhed der er et lille Grusparti hvori er fundet en Del Flintsager og Lerkarskaar fra Ærtebølletid. Nordligere kommer man til Grisby; her er nogle Huse og et Anlægssted som kaldes Grisbyhavn. Herindenfor er en stor Strækning med svære Grusaflejringer, som strækker sig til noget Vest for Strandvejen. De inderste Aflejringer hører til senglacial Tid, mens de, der ligger Øst for Vejen, ser ud til at hidrøre fra Littorinasænkningen. I disse Gruslag er flere store Grusgrave, og i en er fundet talrige Spor af Menneskers Færd baade fra meget gammel Tid og senere. I en Grusgrav paa Styrsgaards Grund er fundet en Boplads fra Mulleruptid, som er beskrevet af Ole Klindt-Jensen i Bornholmske Samlinger 23. Bind, hvortil henvises. Af samme Forfatter er en Afhandling om: Ærtebøllekultur paa Frennemark, i Bh. Saml. 25. Bind, hvor han beskriver en Boplads lidt længere mod Nord og nævner, at der lige ved Siden af den findes en Boplads fra yngre Stenalder; alle disse Spor af Beboelse viser vel nok, at der har været vedvarende Opholdssted for Mennesker fra den ældste Tid og maaske endda helt ind i nyere Tid under næsten

ensartede Forhold. Der er nemlig gjort et stort Depotfund af Bronzesager i Hjorths Grusgrav lidt Øst for Vejen, hvor der for Resten staar nogle Bøvsten fra samme Tid, og saa er der paa samme Mands Grund en stor Grusgrav lige overfor Grisbyhavn, og deri er fundet Spor af, at Mennesker har boet over en Strækning paa et Par Tønder Land. Dette Sted viser, at det har været beboet, antagelig kun i Fisketiden, thi flere Steder viser sig Hyttetomter, som er dækket af Lag af Grus, der, naar Søen gik højt om Vinteren, dækkede baade Lergulve og Ildsteder tilligemed Affaldslag. Men denne Plads blev benyttet i Middelalderen. Dette bevises i Særdeleshed af de fundne Lerkarskaar, der alle viser de middelalderlige Former, alle frembragt paa Pottemagerskive. Ældst er Kar uden Glasur, hvis Sider er riflede med rundtløbende Riller; de kom vist i Brug ved Tiden omkring Kristendommens Indførelse og holdt sig maaske til omkring 1400-Tallet. Yngre er Kar med Blyglasur; de kom i alt Fald i Brug, inden Lilleborg blev ødelagt 1259 (eller -60), da de er fundet temmelig talrigt i denne Ruin. Glaserede Skaar er hyppige paa Grisbypladsen; men der er ogsaa Skaar af Rinsk Stentøj, der blev indført i Mængde til Norden fra Tiden omkring 1400 og udkonkurrerede det danske Pottemageri, der indskrænkedes til grove Kogekar, trebenede Lerpander og lignende, mens det tyske Stentøj

kom til at indtage samme Plads som Porcelænet i vor Tid. Bosættelsen kan altsaa tidfæstes af Lerkarskaarene. Det ser ud til, at der i Fiske-tiden samledes en ret talrig Befolkning om Grisbyhavn. Man byggede Hytter, som ser ud til at være gravet omkring en Alen ned i Gruset; undertiden gjorde man sig saa megen Ulejlighed, at man lagde Lergulv deri, men andre Steder ser det ud til, at Gruset udgjorde Gulv, der blev traadt fast ved Brugen og Gruset blev blandet med Aske fra Ildstedet og Affald af forskelligt Slags. Et Sted saa jeg et Lergulv af en lille rektangulær Hytte, og midt paa dette var en rødbrændt Plet, hvor Ildstedet havde været. Udfor den østre Gavl var gravet en Grube, som var fyldt med Affald, Aske, Købden af Okse, Faar og Svin, Lerkarskaar og ildskørnede Sten. Saadanne forbrændte Sten fandtes sine Steder paa Bopladsen i større sammenhængende Lag; de ser ud til at være henkastede udenfor Boligerne, efter at man har benyttet dem i ophedet Tilstand til at bringe Vand i Kog i Trækar, naar det ikke var hver Mands Sag at eje store Kedler. Noget af det mest gaadefulde, som jeg saa der paa Pladsen, var en Mængde flade, bækkenformede Anlæg, ca. en Meter i Tværmaal, lidt mere eller lidt mindre efter Omstændighederne; oftest kreds-runde, men ogsaa enkelte ovale. De var udhulede i Gruset og derefter omhyggeligt forede med godt æltet Ler i et Lag af 3—4 Tommers Tyk-

kelse. Et af Bækkenerne var foret med ialt tre Lag Ler, med et Gruslag mellem Leret. Dette viser, at man har tilstræbt at faa Hulningen vandtæt; men hvortil har man saa lavet alle disse Fremtoninger, der optræder over hele Pladsen, og det ret tæt op til hinanden? Saavel jeg selv som andre har gættet baade frem og tilbage angaaende Formaalet med de omtalte Anlæg. Hvis man gaar ud fra, at Pladsen kun er benyttet af Fiskere og forladt om Vinteren, hvad alting tyder paa, saa maa ogsaa disse staa i Forbindelse med Beboernes Næringsvej. Nogen har gættet paa, at man skulde have benyttet de lerklinede Bækkener til at barke Garn og Sejl i. Barksuppen kunde man have kogt i Trætrug ved hede Sten og derefter hældt paa Garn og Sejl, som skulde sikres mod at raadne. Imod denne Hypothese kan maaske tale, at til dette Brug behøvede man ikke nær saa mange Beholdere, og saa faar man prøve en anden Tydning.

Hvis man om Efteraaret fiskede rigeligt med Torsk, kunde den ikke sælges fersk alt-sammen, men skulde opbevares, og det har man gjort lige til vore Dage ved at hænge den til Tørring paa Stænger; men Fisken skal først saltes; det kan man jo gøre i Trækar, hvad Fiskerne har gjort i vor Tid. Paa Færøerne og Island lægger man Fisken i en Bunke og strør Salt imellem. Det ser for mig ud til, at disse omtalte lerforede Hulninger netop er brugte til

at salte Fisk i, som derefter blev vindtørret og saaledes opbevaret eller udført.

Bopladsen har, saavidt jeg ved, ikke givet Fund af Mønter eller videre andre Sager uden enkelte smaa Knivsblade, og derimellem var mærkelig nok en „Skokniv“, ganske som jeg selv i sin Tid har smedet dette Redskab og brugt det til Hesteskoning; denne Kniv laa i Gruset sammen med de andre middelalderlige Sager; altsaa den Tids Smed brugte ikke „Værkjern“ til at beskære Hoven med, saaledes som de brugte i min Fars Tid, men Skokniven, som den bruges nu.

Paa Pladsen fandtes iøvrigt adskillige store Søm og enkelte Nitnagler, et Hængsel til en Dør og saavidt jeg husker, enkelte Stumper af Munkesten. Hytterne havde vist lerklinede Vægge, men ingensteds viste sig stensatte Fodmure; alt havde været meget simpelt. Ildsteder saa mange Steder ud til at have været anlagte i fri Luft. Saaledes som Pladsen ligger indenfor Grisbyhavn, er der ikke nogen stor Forskel fra de ældre Bopladser, hvad Maaden angaar, hvorpaa Aflejringen er sket. Man har boet paa den flade Grusslette lige ved Anlægsstedet og lavet sig ganske simple Hytter, velsagtens tækkede med Straa — eller Tang, der netop her driver ind i Mængde om Efteraaret. Ved Højvande kan Søen endnu slaa saa højt, at jeg har set, at der kan kastes Tang op i Slaaenbuskene udfor Grus-

graven, saa det ser ud til at Vandet endnu kan naa næsten lige saa højt som Bopladsens Gruslag; dette forklarer, at Affaldslag kan være dækket af et temmelig tykt Lag Grus, der ligger uforstyrret over Hyttegulve og Ildsteder. Nu er desværre Størsteparten af Bopladsen ødelagt ved Grusgravning, og nogen fagmæssig Udgravning er ikke foretaget; dette skal blot minde om mærkelige Spor af Menneskers Færd herude i gammel Tid.

Længere mod Nord ligger Frennemark som en stor Gruslette med Granitunderlag i ringe Dybde. Et Par af vore største Bøvsten staar midt paa Sletten. Jernaldergrave er truffet herude flere Steder, saavel Brandpletter som ubrændte Grave fra Tidsrummets senere Tid. Stenalder-Enkeltgrave er truffet i Nærheden af Strandbrinken ved den sydlige Ende af Frennemark. Et af de mærkeligste Spor fra Fortiden er vel nok en Strandvold ude ved Holkemyren. Forholdene her er beskrevet af K. Rørdam: Beretning om en geologisk Undersøgelse paa „Frennemark“ ved Svanike paa Bornholm. (D. g. U. II Række Nr. 5. 1895). Denne Strandvold er opkastet ved Højvande lidt indenfor den nuværende Havstok og viser, at Højvandet naaede noget højere dengang end i vore Dage; men den er yngre end den egentlige Littorinasænkning, der var samtidig med Ærtebøllebopladserne længere mod Syd. Her i denne Strandvold var

aflejret tre forskellige Kulturlag mellem de af Bølgeslaget afsatte Gruslag: Trækul, Aske og ildskørnede Sten. Lerkarskaar og Dyreben fra Maaltider var afsat tilligemed Flintaffald og Brudstykker af slebne Flintøkser, som altsaa beviser, at Sagerne tilhører yngre Stenalder. Kulturlaget er ikke udkastet i Stranden, saaledes som Rørdam mener, men er efterladt paa den flade Grusstrand af Folk, som opholdt sig der, naar Søen var rolig. Dette bevises af et uforstyrret Ildsted i det ene af Lagene. Forholdene her var altsaa noget lignende som langt senere ved Grisby. Blandt de fundne Ben var foruden af Husdyr Ben af Skovmaar, der jo forlængst er uddød her, og Rester af Sælarten „Svartsiden“, der ikke ses mere ved vore Kyster. Disse Fund viser, at der har været en svag Sænkning af vore Kyster, senere end den egentlige Littorinasænkning; dette er vist ogsaa bekræftet af lignende Fund ved Blekings Kyst. Findestedet er nu ødelagt ved Grusgravning.

Fra Holkemyren og til Hullenakken, hvor Fyrtaarnet nu staar, findes, lidt ovenfor Stranden, en Række Husgrunde, som er udgravede i sin Tid af Lærer Jørgensen. Han kom til det Resultat, at Husene var opførte af Hansestædernes Sildekøbmænd, som her slog sig ned i Sildetiden, saltede den indkøbte Sild og solgte deres Varer i Stedet. De naturlige Klippehavne her tillod Baadenes Anlæg, naar der ikke var

Paalandsvind, om Vinteren var Stedet vist øde. Foruden Lerkarskaar er her fundet Knivsblade, en Økse, en Hammer, enkelte Dørhængsler, grove Søm og andre Jernstumper. En Bagerovn laa mellem et Par Klipper og havde vist blot været dækket af et simpelt Skur. Husene var vel omkring en halv Snes Alen lange og lidt smallere, enkelte havde været delt i to Rum ved en Skillemur. Her var ordentlig satte Fodmure af Sten i Modsætning til Hytterne ved Grisby.

I disse Hustomter forekom enkelte Mønter, vist fra nordtyske Stæder allesammen; de var vel for Resten gangbare overalt i sen Middelalder.

Svanike er sagtens grundlagt lige saa tidlig som Neksø, men jeg kender ikke noget til Spor af ældgammel Bebyggelse, saa om denne smukke lille By kan jeg ikke sige andet, end hvad der kan findes i en eller anden Turistvejledning.

Derimod vil jeg nævne lidt om enkelte Fortidsmindesmærker mellem Svanike og Gudhjem.

Lidt Øst for Listed staar nogle Bøvstenene, som vist kaldes Tingstenene. Vest for samme Fiskerleje er en flad Grusmark, hvor Lærer Jørgensen udgravede en Hyttetomt fra Stenalderen; den var gravet omkring en Alen ned i Jorden, var et Par Favne i Tværmaal, og det opgravede Grus havde dannet en lav Vold om-

kring Gruben. Paa dennes Bund var Levninger af et Ildsted, og omkring dette laa Flintaffald, tildels af slebne Redskaber. Den runde Hulning er der endnu, men er temmelig sammenfalden, saa den er vist ikke let at finde.

Lidt længere mod Vest findes Stensætningen „Helligkvinde“, en høj, slank Bøvtasten, og det nederste af en afknækket do. staar paa en aflang Forhøjning af Sten og Jord, kantsat med lave, opstaaende Sten.

Ved Saltuna er fundet Grave med Sager fra den senere Jernalder, og paa Strandmarken ved Kobbeaaens Udløb har været mange Grave, særlig fra den senere Jernalder, men ogsaa enkelte fra Stenalder. I Nærheden af Stranden herfra til Melsted har været talrige Jernaldergrave, som vist næsten alle nu er ødelagte.

Midt imellem Melsted og Gudhjem er Gudhjem Lillevang, hvor der var mange Grave fra Vikingetid; de er nu jævnedes og Pladsen udlagt til Sportsplads. Ogsaa paa Bokul i Gudhjem fandtes mange Jernaldergrave, som nu er ødelagte. Lidt længere mod Vest findes 3 store Bøvtasten, som kaldes Hestestenene; inderst i Salnebugten findes en Gruppe Strandgrave, opdyngede af Strandstene, saa de danner en Ringvold.

DEN GRØNNE SANDSTEN I AA KIRKE.

Dengang man tog fat paa Kirkens Bygning, maa det antages, at man begyndte med Koret og Apsiden, saaledes som det synes at have været Fremgangsmaaden andre Steder. I disse Partier er det mest fremtrædende Materiale en blød, gulgrøn Sandsten, som, hvor den fremtræder med de naturlige Brudflader, er rustbrun af Jerntveilte, udfældet ved Vejrligets Indflydelse, mens de Sten, som er hugne, viser Sandstenens smukke, gulgrønne Farve. I Muren er ogsaa indblandet en Del af den haarde kambriske Sandsten, antagelig løse Marksten, og enkelte Stykker Granit; det er dog den bløde Sandsten, som giver Bygningspartiet sin Karakter, da den er absolut fremherskende. Samme Stenart er derefter anvendt i Skibets østlige Del nærmest Jorden, men mest i Sydsiden. Da man naede saa langt, ser det ud til, at det benyttede Materiale er blevet vanskeligt at faa, thi nu tages Orthoceratitkalk fra Limensgade i Brug, foruden at Marksten bliver noget mere anvendt. Den grønne Sandsten slipper dog ikke helt op med én Gang, men blandes hist og her i Muren med de nye Materialer. Taarn og Vaabenhus

er sidst opført; men ogsaa heri findes omtalte Stenart hist og her i Murværket, saa man har ikke været helt afskaaret fra Tilgang af denne sjældne Stenart. Det skal forøvrigt bemærkes, at man i Vaabenhusets Portal og Dobbeltvinduerne paa begge Sider af Indgangen har brugt Ræt-Liassandsten fra Stranden Syd for Aaker.

Man har staaet usikker i lang Tid om Findestedet for den ovennævnte Stenart. Man var mest tilbøjelig til at mene, at den var indført fra et af Nabolandene; men hverken fra Tyskland eller Sverige haves nøjagtig samme Slags Sten, og det skulde da være mærkværdigt, om man herfra, med Overflod af Sten, skulde have indført Materiale.

Professor M. Bidstrup spurgte mig engang, om jeg kunde give Oplysning om noget Findested for en saadan Sandstenart. Jeg kendte et Lag, mellem 10—12 Tommers Tykkelse, i den nordre Aabrink ved Skovgaard, Grødby i Aaker. Jeg var klar over, at den lignede Stenen i Aa-Kirke, men der var ingen gamle Brud, og den forekom kun sparsomt; dog hvis den fra Aa Kirke kendte Sandsten var brudt paa Bornholm, maatte den stamme herfra, da ellers ingen kendtes.

Bidstrup og jeg mødtes senere ved Findestedet for nævnte Sandsten, og Professoren fandt ligesom jeg, at den nøje lignede Materialet i Aa Kirkes Kor. Senere kom daværende Skatteraadsformand K. A. Petersen fra Neksø,

der i sine unge Dage havde været Stenhugger og som saadan arbejdede paa Aa Kirke ved dens Restauration i 1870-Aarene. Han havde den Gang undret sig over, hvor den nævnte Stenart var kommen fra, men ikke hidtil fundet noget Svar paa Spørgsmaalet. Vi besøgte da Stedet i Fællesskab, og han fandt, at Ligheden inellem den faststaaende Sandsten og den i Kirken anvendte var saa stor, at det maatte være Stedet, hvor den gaadefulde Stenart var brudt. Men nu er der ikke ret meget Spor af tidligere Brydning; dog kan dette maaske forklares saaledes, at Dalbunden for noget mere end 700 Aar siden var dækket af et Sandstenslag, hvor Aaen havde borteroderet den overliggende Grønskifer, mens Sandstenen noget bedre kunde modstaa Nedbrydningen. Da man saa skulde søge efter Materiale til den paatænkte Kirke, har man fundet den grøngule Sandsten ved Skovgaard og udnyttet den saa langt den strakte til; men da man fik Laget udtømt, maatte man gribe til Limensgadekalken tillige med Marksten af saavel Granit som Neksø-Sandsten. At man ikke ser synderlige Spor af Brydning i Aadalen, kan vel forklares ved, at Aaen i Tidens Løb har bortskyllet saavel Afrømning som Affald og saaledes slettet Sporene af Stenbrydning. I Aadalens nordre Side er der i vore Dage et lille Brud, hvor man har taget Grønskifer til Vejmateriale, og der stikker Sandstenslaget frem.

Lignende Sandsten var ogsaa brugt til Vestermarie Kirkes Bygning. Hele Kirken med Undtagelse af Taarnet var bygget af tilhugne Kvadersten af lignende Beskaffenhed som de hugne Sten i Aa Kirkes Apsis. Stenene var for det meste omtrent dobbelt saa store som Munkesten. Professor Bidstrup sagde dog, at der var en lille Smule Forskel i Stenene i Vestermarie og Aa Kirkes Materiale, som kunde tyde paa, at de ikke var taget i samme Brud.

Jeg gik da i sin Tid og søgte efter et saadant uden dog at naa egentlig Sikkerhed i denne Sag.

Men jeg fandt dog ved Stensgaard i Aaker, at der forekom mange smaa Stykker af en Stenart, som nøje ligner Stenen fra Vestermarie Kirke. Dels forekom i Stengærder Sydvest for Gaarden temmelig store Stykker, dels var den ogsaa ret hyppig i Sankestensbunker, og endelig var den spredt i Overfladen af Avlsjorden i smaa Stykker. Hvorvidt den er faststaaende der i Omegnen kunde jeg ikke se, da ingen Profiler fandtes i Undergrunden; men jeg er tilbøjelig til at tro, at Vestermarie Kirkes Bygningssten er brudt her og Bruddene siden udjævnede og nu dækkede af den dyrkede Mark. I alt Fald tror jeg ikke, at denne Sten er slæbt af Isen i dens Bundmoræne fra Skovgaard, da der mellem disse Findesteder ikke ses løse Stykker af den i Marken; den maa derfor staa fast et Sted,

formodentlig Sydøst for Stensgaard, hvor det ser ud til, der ikke er langt til den faste Klippe, og hvor maaske de gamle Kirkebyggere har hentet Materiale. Stedet synes at ligge i samme Niveau som Skovgaard, saa det er jo sandsynligt, at der i samme Højde skulde findes det samme Sandstenslag over store Strækninger i de grønne Skifre.

Ogsaa i Boels Kirke er den samme Stenart anvendt sparsomt. Indvendig paa den søndre Side af Skibet Øst for Indgangen var et stort Parti fremme ved Kirkens Restauration for en Del Aar siden. Stenene var hugne og paa Størrelse med dem fra Vestermarie. I Korbuen var ogsaa samme Sten og enkelte i Skraakantsoklen.

Da nu Stenen ikke kendes fra vore Nabolande, hverken ligner Sandsten fra Gotland eller Skaane, lige saa lidt som de almindelig kendte tyske Sandstensarter, som er indført andre Steder i Danmark, saa mener jeg, at man med god Grund maa antage, at man har hentet disse Sandsten fra indlejrede Lag i den bornholmske Grønskifer.

NATURGAS PAA BORNHOLM?

Rasmus Pedersen Ravns: Borringholms Krønike, fra 1671, udgivet ved Johs. Knudsen 1926, findes Side 92 følgende: „Man saa og en Ild tilforne først den 16. Juli (1653) og siden udi nogle Dage der efter continuerlig paa slette Mark ved Mads Koføeds Gaard udi Persker Sogn, som brændte og røg der af Jorden paa adskillige Pladser, hvilken med stor Møje blev dæmpet, og ikke kunde man udi nogen Maade erfare, hvorfra samme havde sin Oprindelse.“ I samme Bog Side 189 nævnes den samme Begivenhed igen: „Anno 1653 d 16 Juli og derefter udi nogle Dage var en Ild paa Slettemarken udi St. Pers Sogn ved Eskesgaarden, som brændte omkring paa en stor Plads, og ikke nogen kunde vide, hvorfra Ilden kom.“

Paa det nyeste geologiske Kort over Bornholm findes Undergrunden ved Eskesgaard opført som ubekendt. Sandsynligvis er det vel Ræt Lias, som strækker sig under de glaciale Aflejringer og Flyvesandet. Hvis saa er, kunde det tænkes, at Kullag findes inden alt for stor Dybde, og hvis deraf var udviklet Gas, som trængte frem til Overfladen og ved et Tilfælde

kom i Brand, saa kunde ovennævnte Naturfremtoning forklares, selv om hin Tids Mennesker stod uforstaaende deroverfor. I vore Dage borer man jo Gas frem af Jorden i Vendsyssel, og i Holland har man forskellige Steder ved den udtørrede Haarlemmer Sø boret Gas frem fra gamle Tørvelag, der er dækkede med Ler og Dynd. Der strømmer Gassen saa stærkt, at man kan forsyne de nærliggende Gaarde med Lys og Varme.

Mon ikke den gamle Rasmus Ravn har givet vor Tid et Vink, som var værd at agte paa. Saa vidt jeg ved, findes Syd for Gaarden nogle fugtige Strækninger, som kaldes Sletterne. Mon ikke der med „Slette Marken“ er tænkt netop paa dette Sted. I alt Fald levede Rasmus Ravn samtidig med Begivenheden og maa have Beretningen fra Øjenvidner, saa der er god Grund til at tage hans Beretning for paalidelig.

STENE MED SLIBERENDER.

I Bh. Samlinger 22. Bind 1934 skrev jeg en lille Artikel betitlet: Om nogle usædvanlige Helleristninger, hvor jeg redegjorde for, hvad jeg til da vidste om Stene med indslebne Riller. Jeg skal kort nævne de der omtalte Sten og henviser iøvrigt til nævnte Artikel.

- I Den saakaldte Fenrissten ved Lindholmsgaard i Østermarie, liggende i Gyldensaaen paa Brogaards Grund. Stenen har 5 indslebne Render, omkring 3 Kvarter lange og højst et Par Tommer brede og halvt saa dybe. Granit.
- II En stor Granitblok paa Vasegaards Grund, Aaker. Stenen har paa Overfladen talrige Skaalfigurer og langs dens Midte en Rende indsleben ganske lig den største paa Fenrisstenen, omtrent en Alen lang, godt et Par Tommer bred og halv saa dyb.
- III Af nu ødelagte Sten med Riller skal nævnes en Sten med en lignende Rende som den forrige og nogle dybe Skaalfigurer. Den laa Syd for Hullegaard i Ibsker og kaldtes St. Peders Sten, fordi den lange

Rende var Aftryk af Apostlens Stav; han havde lagt den fra sig paa Stenen, mens han bad, og Hullerne var Aftryk af hans Knæ og Albuer.

- IV Sten paa Ll. Strandbygaards Grund, Nylars. Heri var en Rende indskaaren om de tre Sider omtrent $2\frac{1}{2}$ Tomme dyb og saa vid, at man kunde stikke Pegefingern ned i den. Ødelagt.
- V En Sten paa Præstegaards Grund, Nylars. Stenen havde to paralelle Riller indslebne i den sydvendte Skraaning, de var ret grunde. Ødelagt ved Banens Anlæg.
- VI Lignende Sten som den forrige laa ved den saakalte Slaggedal paa Borregaards Grund, Pedersker; den havde to ret grunde Render, som var jævnsides løbende og den ene afsluttedes i en Skaalfigur. Alle de nævnte Sten var af Granit. III—VI er nu ødelagte.
- VII En Sandstensblok med 2 indslebne Render og Overfladen omhyggelig glatsleben blev funden 2 Alen under Jordens Overflade paa 8de Vdgds. Grund, Langedeby, Boelsker; den opbevares paa Bornholms Museum.

Ovennævnte Stene har jeg beskrevet i nævnte Artikel, hvor I og II er afbildede. Siden har jeg fundet endnu en Sten med en indsleben Rende.

Denne Sten ligger som Gangsten i Øleaaen, hvor den drejer i Vinkel fra Nord til Vest henad

mod Borregaard, Pedersker, og tilhører Bukkegaard i Poulsker. Heri er indsleben en Rille: 18 Tommer lang, 1½" bred og dyb, temmelig nøjagtig halvrund i Tværsnit.

Dengang jeg skrev om disse Sten i Bh. Samlinger, vidste jeg intet om lignende udenfor Bornholm, med Undtagelse af en kort Note i Henry Petersens Afhandling i Aarb. for nord. Oldk. og Historie 1875, hvor han nævner saadanne Render paa Dæksten over Grave fra Stenalderen i Horns Herred samt paa en stor Granitblok i Stranden udfor Draaby samme Steds. Aaret før, nemlig 1933 havde Professor Henrik Munthe i Stockholm skrevet en Afhandling i Tidsskriftet Ymer 1933: „Om Gotlands s. k. Svårdslipningsstenar“, hvor han omtaler en Mængde lignende indslebne Riller, saavel i løse Granitblokke som i faststaaende Klippe (Kalksten, Sandsten). I løse Blokke paa Gotland har han fundet ca. 1300 og i fast Klippe ca. 400 Riller. Samme Forf. skrev i ovennævnte Tidsskrift 1935 en ny Afhandling. „Om Sliphällar i utomgotländska Trakter“. Heri omtaler han en Mængde lignende Render fra det øvrige Sverige og enkelte fra Danmark og Norge.

I XI Jahresbericht der Geographischen Gesellschaft zu Greifswald (1907—1908. Greifswald 1909) omtales: Grosse Geschiebe in Pommern, af W. Deache og A. Haas — Stettin. Ved Om-

talen af de store Flytblokke — væsentlig af Granit — nævnes heri nogle med lange indslebne Render, som synes at ligne de bornholmske i høj Grad.

Paa Rügen. Ved Quoltitz i det indre af Jasmund ligger en Sten, kaldet Offerstenen, og en anden paa en til Landsbyen Gummanz tilhørende Eng. Begge Sten har indskaarne Render. Ved Vejen fra Demmin til Buschmühl laa en stor Sten, oversaaet med Skaalfigurer og med lange lige Render. Stenen var 14 Fod lang og 11 Fod bred, nu sprængt og bortført.

I Buchfelde ved Jatznick en stor Sten 18 Fod bred og 9 Fod lang med en lang prismatisk Rende, hvori et Menneske kan ligge.

Paa en lille Forhøjning ved Landevejen mellem Nimperov—Nordensetz: en Blok af rødlig Granit; den gennemføres af en Rende 15 cm dyb og 10 cm bred. Ved en Gruppe af Jættestuer ved Puttbus en Sten med 2 Render 6—10 cm dybe og ved den øvre Rand 6 cm brede, der uafhængig af hinanden løber hen over Stenen. Den ene Rende ender i en ca. 12 cm bred, bækkenagtig Fordybning; ved den anden er et Sted, som ikke er helt udarbejdet.

De bornholmske Sliberender er alle smalle, saa jeg ikke kunde tænke mig dem anvendte til Slibning af Flintredskaber, og da de nogle Steder optraadte sammen med Skaalfigurer, der bevislig er af kultisk Oprindelse, tydede jeg

uden videre Sliberenderne i samme Retning.

Ligesaa har de tyske Forfattere forklaret de indslebne Riller fra Pommern og Rügen og regnet dem til Stenalderen, da de oftest findes i Nærheden af Jættestuer, hvoraf Rügen især har haft mange. De bornholmske Sliberender var jeg mest tilbøjelig til at regne for tilhørende Bronzealder uden dog at have nogen som helst Sikkerhed derfor.

De svenske Sliberender derimod optræder saavel smalle, lig de bornholmske, men ogsaa af en Bredde indtil ca. 17 cm, der meget vel tillader Slibning af Flintredskaber. Dog mener Prof. Munthe, at Sliberenderne i hans Hjemland er af kultisk Betydning. Alderen regner han for at være meget forskellig; saaledes er der en Døbefont fra Snöstrup Sogn Halland, nu i Hallands Museum, hvis Alder er fra omtrent 1100-Tallet.

Fonten er firkantet og med afrundede Hjørner. I denne er 4 Render indslebne ovenpaa Kanten; de maa nødvendigvis være blevne til, efter at Fonten var færdighugget, maaske meget senere. Paa nogle gotlandske Billedstene er ogsaa lignende Render anbragt, og Stenene er vist hugget omkring 1000.

Saavel Billedstenene som Døbefonten har været hellige og saa maa man vel antage, at man ikke har tilladt sig at bruge dem til almindelig profan Slibning.

Derimod er nogle Klippeflader af Rät-Lias-

sandsten ved Viken, Ængelholm, fulde af Sliberender, som skal være fremkomne ved at slibe Hvæssestene til deri; og endnu saa sent som i Mands Minde. Disse har dog en anden Karakter end de tidligere nævnte.

De tyske Sliberender regnes i deres Hjemland for at være af religiøs Oprindelse, og Prof. Munthe regner altsaa ogsaa de svenske for værende af kultisk Betydning.

Uafhængig af disse kom jeg i min førnævnte Artikel til samme Resultat og tillod mig endda at tyde dem som Frugtbarhedssymbol (Vulva). Nu tør jeg vel ikke fastholde denne Mening alt for sikkert, men maa dog gøre opmærksom paa, at en af Munthes Meddelere, i Ymer 1935 Side 46, under Nr. 39 fra Knäröds Sogn, siger, at „disse Render bliver paa Egnen nævnte med det feminine Kønsorgans Navn“, altsaa er ogsaa andres Tanker gaaet i samme Retning.

Munthe gør opmærksom paa, at Rillernes Fremkomst kan være delvis varierede til forskellige Tider, saa noget afgørende Resultat kan vel ikke fastslaaes endnu.

Det maa endvidere være nødvendigt at lægge Folk paa Sinde, at disse Sliberender, saavel som alle andre Oldtidsmindesmærker, nu er stillede under Lovens Beskyttelse, saa de, vi har igen, under ingen Omstændigheder maa beskadiges eller ødelægges.

EN BORMHOLMSK SLAGMARK FRA GREVEFEJDENS TID.

I Landsprovst Jens Pedersens Beskrivelse over Bornholm, udfærdiget 1625. (Udgivet af Sagfører Johan Bulmer, i Bh. Samlinger 17. Bind 1926 Side 51—69) findes under Beskrivelsen af Aaker Sogn følgende: „Syd for Aakirkeby, henved 3 Bøsseskud nedenfor Klinte har der været og vokset i vore Forfædres Tid en skøn Egelund, som endnu kaldes paa denne Dag Egele, endskønt der kun staar 3 Ege, visne og halvraadne fra Toppen og midt ned paa Bullen. Paa dette Sted har staaet en Fejde imellem Høvedsmanden Bernt Knop og Landets Indbyggere. Aarsag til denne Fejde har været: Den Tid, de Lybske havde Landet, har der været en Lensmand af de Lybske beskikket, Bernt Knop, som vilde forurette Landsaatterne dér, hvorfor Landsdommeren Hans Jensen i Nilausker Sogn drog til Kongen og klagede over samme Uret, fik og Beskeden, at de maatte forsvare sig mod Høvidsmanden, hvorfor de forsamlede alle Landets Indbyggere ved Egele og tænkte at overvinde og fordrive Øvrigheden; men den Tid han

kom dem imod, forfærdede han dem med Skyden, hvilken de ikke vidste i de Dage meget af. Det menes at dette skete Aar 1536.“

(Det var 1535, se Zahrtmanns Bh.s Historie) Rasmus Ravn nævner i sin Chronica Borringiaca, at Berendt Knob, har haft en Fejde med Landets Indbyggere ved Egle Gærde.

Efter Opfordring af M. K. Zahrtmann foretog jeg mig for nogle Aar siden at efterspørge mulige Folkeoverleveringer om denne Begivenhed. Først spurgte jeg Klintgaardenes Ejere, om de havde nogen Kundskab om Pladsen, hvor Kampen havde staaet, om der maaske paa deres Grund var fundet Spor af Begivenheden, saaledes Vaaben eller Menneskeben. Men saadant havde ingen fundet, og Stedet for Kampen havde de altid hørt var Syd for Vejen, som fra Ugleenge Station løber mod Vest til Limensgadevejen. Der, lidt fra Vejen, er endnu lidt Egekrat og mellem dette og Vejen var Kamppladsen. Lignende forklarede Avlsbruger Hans Ipsen, at han havde hørt af sin Fader, der var født der i Nærheden og havde boet der, hvor hans Søn siden boede, og han tilføjede, at hans Fader ikke havde sin Kundskab fra Læsning, men fra mundtlig Overlevering. Senere spurgte jeg Aksel Jensen, Høker og Avlsbruger i Ugleenge, om han havde hørt noget om Stedet for Kampen.

Ja, Stedet for Kampen havde hans Fader sagt var der, hvor de forrige Hjemmelmænd havde

angivet, nemlig mellem Vejen og Egekrattet. Hans Bedstemor havde forresten fortalt ham, at der under en Sten lige Nord for Krattet laa en lybsk Rytter begravet med Hest og Udrustning. Jeg spurgte, hvordan han udtalte Stednavnet, da nogle mener, at det skal udtales Ulaenge; han sagde, at han altid havde hørt det nævnes som Ugleenge, men hans Bedstemoder havde sagt, at det egentlig hed Ejla-Enge fordi der var Igler i Vandhullerne. Lægeiglen var jo før meget eftersøgt; den kaldes paa Bornholmsk „Ejl“ eller „Ajl“, hvad maaske ikke er den afgjort sikre Forklaring paa Navnet, men vist staar i Forbindelse med det gamle Navn Egele. Der er forøvrigt en Ejendom derhos, som af Ejeren er bleven kaldt Igleminde, og som vel har faaet det Navn efter Egele; saa her synes at være en svag Overlevering om Navnet Egele; det spredte Egekrat, som endnu findes, minder vist ogsaa om den „skønne Egelund“, som Landsprovsten omtaler. Ugleenge har oprindeligt indtaget en stor Strækning; kun lidt ligger som Eng; mens det meste indtages af en hel Del Smaaejendomme. Sydgrænsen er den store Grøft, som løber fra Øst til Vest og munder ud i Læsa ved Limensgaard, mens Nordgrænsen er ved Vejen fra Stationen og vestefter. Her har formodentlig Grænsen mellem Klintgaardenes Jord og Engene bestaaet af et Gærde, Egle Gærde, som Ravn nævner det. Lignende Sted-

navne ved Engstrøg er Kannikegjærde og Fløjgjærde i Boelsker. Vejen har sagtens løbet omtrent der, hvor den er den Dag i Dag.

Der er jo tilsyneladende en Modstrid mellem Jens Pedersens „3 Bøsseskud nedenfor Klint“ og den virkelige Afstand til det Sted, som Overleveringen udpeger, hvilket er omtrent en halv Gang længere fra Klinten, end hin Tids „Bøsseskud“ kan have udgjort; men denne Længdeangivelse er gjort paa Slump og kan saaledes ikke være nøjagtig, og saa er jo Spørgsmaalet ogsaa, om man skal regne fra det øverste af Klinten eller fra dens Fod, eller endelig fra St. Klintgaard, hvad der da vil give det tilsvarende til „3 Bøsseskud“. Jeg for min Del mener, at Folkeoverleveringens Stedsangivelse kan tages som paalidelig. Anderledes er det maaske med den jordede lybske Rytter. Zahrtmann skriver, at Bernth Knopf befalede, at de faldne Bønder, som Oprørere, ikke maatte begraves i kristen Jord.

Maaske finder man engang Rester af de faldne Bornholmere et Steds ved nogen af de store Sten ude i Engene; de faldne lybske Landsknægte er vist kommet i Kirkegaarden, det har vist ikke været saa mange, der er faldne paa lybsk Side; det var jo Folk, som var udrustede og øvede, saa godt som Tiden kunde tilbyde det, mens Bøndernes Bevæbning sikkert har været meget mangelfuld, selv om de har

haft deres Sognekanoner med, og værst har det vel skortet dem paa Exercits. En Officer, som jeg talte med om denne Kamp, udtalte som sin Formodning, at Landsdommer Hans Jensen havde samlet Folk fra Nylarsker og Vestermarie og maaske lidt flere, og Skaren var derfra gaaet mod Aakirkeby for at besætte denne og der samle flere Folk. Paa Turen har de opdaget, at Landsknægtene var komne dem i Forkøbet. Saa er Bønderne vejet ud Syd om Aakirkeby, og mens de drog frem ad Vejen Nord om Engene, ser de Lybækkerne komme ned ad Vejen forbi St. Klintgaard. Landsdommeren lader saa sine Folk gøre, hvad der under den givne Situation var det fornuftigste: svinge ud i Engen, der maaske var lidt blødere end nu, og tage Opstilling med Ryggen dækket af Skoven. Da saa Bornholmernes Linie var brudt, kunde de ikke foretage nogen Frontforandring og fortsætte Modstanden, men blev spredt i Uorden, saa Lybækkernes Tab har sikkert været ubetydeligt. Forøvrigt har det vel næppe været nogen stor Styrke, der var ført i Kampen paa nogen af Siderne.

— — —

Det skal med det samme berøres, at Folkeoverleveringen her paa Øen har personificeret Lybækkervældet, gennem de halvtreds Aar, i Schweder Keltings Person. Bernth Knopf blev glemmt; han var endda den værste, og de andre,

som var her ganske kort, som Blasius v. Wickede, Hermann Boitin og hvad de hed, mindedes heller ikke længer. Blot Schweder Ketting, hvis Ligsten i Aa Kirke man havde for Øje, blev mindet, og ham tillagde man hele Tidsrummets Undertrykkelser. Der var en Mand, som havde ligget død i tre Dage og derefter kom til Live igen, han fortalte, at han havde været i Helvede, hvor han saa, at Schweder Ketting maatte gaa og trække Plov for Fanden som Straf for de Byrder, han havde lagt paa Bornholms Bønder.

Dette sidste Træk er vel en svag Efterklang af det tidlig middelalderlige Drømmekvæde, der her er tilpasset fra Norsk til Bornholmsk, og ved Omtalen af HelvedStraffene fæster det sig ved den Mand, som Samtiden her paa Øen holdt for at have fortjent en særlig udsøgt Gengældelse.

ET PAR BORNHOLMSKE „FÆGAARDE“.

For en Del Aar siden fandt man, ved at rydde en tæt bevokset Tornløkke paa Høgegaards Grund i Ruthsker, at der under Tjørnene laa Bundstenene af en Stensætning, som man ikke kunde forklare hvad den havde været brugt til. Nogle af Museets Bestyrelse tog derud for at se Stedet. Dette var en Indhegning ved en lille Bæk, der havde været opdæmmet, saa der fremkom et Vandingssted lige ved den hegnede Plads. Denne var bygget af ret store Granitblokke, rektangulær med afrundede Hjørner, 20 Skridt lang i Øst og Vest og halv saa bred. Indgangen var mod Syd og lidt fra den laa en Række Sten paa tværs, sagtens for at Kreaturerne lettere kunde drives derind. Kun Bundstenene stod der; de lettere Sten var vel flyttet til de yngre Løkkegærder, og Dæmningen over Bækken var gennemskaaret. Vi var enige om, at det maatte være en Fold til Kvæg eller Faar, skøndt vi ikke kendte lignende andensteds fra Øen. Noget senere fik vi vor Mening bekræftet; thi da jeg spurgte, om Overleveringer fra Ugle Enge, fik jeg ogsaa Besked om en Fægaard, som ligger lidt Syd

for den paastaaede Kampplads. Denne Kvægfold er der sikker Efterretning om, idet gamle Folk har fortalt deres endnu levende Efterkommere, at den var i Brug af Folk, som havde Part i Engene, og som havde langt at drive Køerne til Eftergræsning. Der havde i det ene Hjørne været et Skur af Pæle og Halm til Læ om Natten.

Fægaarden er en Indhegning, 20 Meter lang og 11 m bred, Hjørnerne er skarpt retvinklede, og det svære Stengærde har været støttet med et Jorddige udvendig; de lettere Stene i Gærdet er ogsaa her bortført, saa kun Bundstenene ligger igen. Indgangen var i Nordvest.

I Nærheden er en omtrent ødelagt Brønd, som vel er anlagt for Kreaturerens Skyld. Senere har jeg hørt om en Fægaard fra Østermarie, saa disse Indhegninger synes ikke at have været helt sjældne i gamle Dage.

NOGLE EJENDOMMELIGE BORNHOLMSKE LIGSTENE.

enneskene her paa Bornholm har, ligesom andensteds, fra meget tidlig Tid villet hædre deres Døde og derfor anbragt Stenmindesmærker paa deres Grave. De faa middelalderlige Ligstene, vi har i Behold, er hugget af haandværksmæssigt uddannede Stenhuggere. En lang smal Ligsten af Granit med en Korsstav i Relief og uden Indskrift er indmuret i Boels Kirkes Taarnmur i Sydsiden forneden sammen med en Runesten. En Granitsten lidt kortere end den førnævnte og lidt p'umpere, ogsaa med et Kors i Relief og uden Indskrift, findes i Ny Kirkes Vaabenhus. Fra den senere Middelalder findes en stærkt forvitret gotlandsk Kalksten i Rø Kirke, hvorpaa kun enkelte Bogstaver kan læses. En anden stor, temmelig slidt Ligsten i Østerlars Kirke er ogsaa godt Haandværksarbejde.

I Renaissancetiden blev hugget mange prægtige Mindesten, hvoraf vel den smukkeste er den, som blev lagt over Schweder Ketting i Aa Kirke. Stenen er hugget af rødbrun Gotlandskalk. En anden af graa Orthoceratitkalk,

enten bornholmsk eller godtlandsk, staar i Ny Kirkes Vaabenhus. Den har Evangelisterne i Hjørnerne og Kristi Opstandelse paa den øverste Halvdel, det hele i udmærket Stenhuggerarbejde. En anden Ligsten, som nøje lignede den sidstnævnte, fandtes indmuret i en Væg i den Gaard i Sose, som nu kaldes Nygaard. Den blev ødelagt ved Gaardens Brand og det største Stykke af den sidder nu i det sydøstre Hjørne af Stuelængens Fodmur.

Her skal gives en Prøve paa en Indskrift fra en af den Tids Stene, der nu i sønderslaet Tilstand findes ved Ols Kirke.

Anno 1635 Den 14 Januari døde
Hæderlig og vellærde Mand Her
Niels Andersøn Jul Sognepræst
til St. Ols og Allinge Kirker
paa Borringholm. Med sin
Kjære Hustrue Maren Lavrids-
datter som døde 1642 den 22
Maj og nu begge hviler i Herren.
Gud give dennem med alle ud-
valde en glædelig Opstandelse
paa den yderste Dag

Amen

Nu har imidlertid ikke alle haft Raad til de kostbare Sten, men maatte hjælpe sig billigere. Her findes derfor rundt omkring fra Øen Ligstene, som er blevne til som rent „Husflidsarbejde“. Den ældste daterede af disse, som er mig bekendt, er en stor flad Sandsten, som har

ligget over den første lutherske Præst i Pedersker, Hans Hendriksen.

Dette Mindesmærke omtales hos Turah i hans Bornholms Beskrivelse, hvor der siges, at der var en stor liggende Sten og to spidse opstaaende firkantede Sten, der tilsammen udgjorde Mindesmærket. Den ene opstaaende firkantede Sten staar endnu paa Kirkegaarden; den er af Granit og bærer paa den øverste Flade en Solkive indhugget, paa den ene Side: H. H. Præst til Persker og paa den modsatte Side: H H, der udgøres af 3 Stave lodret og en Streg tværs over.

Den store flade Sten var i sin Tid bleven flyttet til et Hus lige Vest for Dammegaards Skov, hvor den gærdede for den ene Side af Grisegaarden. Stenen var uskadt og er nu overført til Bh. Museum; den er udført af Sandsten fra Pedersker Smaalyng, nogenlunde regelmæssig tilslaaet, men ikke jævnhugget. Indskriften er indfattet af indhugne Linier og paa Grund af Stenens store Haardhed ret grundt huggen. Der staar:

Her ligger Hæde
rlig Mand Her Hans
Hendricksen begr
afven som døde 17
Aprilis Anno
1587
H H

De nederste Bogstaver staar ligesom paa

den opstaaende Sten forbundne ved en fælles Tværstreg og er indfattede i et Skjold som et Bomærke.

Af lignende Arbejde og samme Stenart som foregaaende, nemlig Smaalyngssandsten, er en Ligsten som findes paa Ols Kirkegaard. Den er ogsaa over en Præst ligesom den førnævnte, men er yngre og noget mindre.

Indskriften siger:

Døde H. Søren B.

Ano 1613

Den 2 April

S. B.

De nederste Bogstaver staar i et Skjold sammen med et Dødningehoved, og Skjoldet har ganske Form som Bomærkeskjoldet paa Hans Hendricksens Sten. Den ubehjælpsomme Form for Indskriften kan vist lettest forklares ved, at Stenhuggeren har begyndt med Linien med Aarstallet og saa opdaget, at han fik for lidt Plads nedenfor til det øvrige. Derfor huggede han den næste Linie ovenfor, saa udfyldte Indskriften Stenen upaaklageligt, men Formen blev jo ikke saa god. Forkortelserne skal vist udfyldes som „Hr. Søren Bjerg“ som var Præst der i Sognet inden Niels Andersen Jul.

J. A. Jørgensen har i sin: Series Pastorum sat Søren Bjergs Død til ca. 1614, hvilket viser, at han ikke har kendt Ligstenen.

Ligeledes fra Smaalyngen stammer en Sten,

der ligger som Køkkentrappe i Køllergaard, Pedersker. Der er slaaet noget bort af dens venstre Kant, og Fladen er stærkt slidt, saa de sidste Ord er ikke læselige. Der kan læses med Sikkerhed:

. denne Sten og
. ted hører Si
men Myre og
hans ret . .

.....

Det kan vist med temmelig stor Sandsynlighed have lydt: Denne Sten og Gravsted hører Simen Myre og hans rette Arvinger til.

Lidt fra den Sten ligger i Fortovet et Brudstykke af en anden Ligsten, hvori er et Bomærkeskjold, hvor foruden Mærket staar et M. ved højre Side, mens venstre Side mangler, og der har formodentlig staaet et Bogstav, der i Forbindelse med det bevarede har udgjort Forbogstaverne til et Navn, antagelig paa en af Myreslægten. Bomærket bestaar af T-Runen og et Kors paa fælles Stav. Ved Skjoldets højre Side staar 98, og paa den anden Side har sagtens staaet 15, saa den omhandlede Sten antagelig har mindedes en Afdød af Myreslægten, der er død 1598. De har antagelig boet paa Køllergaarden og været begravne paa Gaardens Lejrested, hvorfra Stenene i en senere Tid er ført til Gaarden.

De fire sidstnævnte Sten er altsaa af Smaalngssandsten og er antagelig udført af en

haandsnild Mand paa Smaalyngen, der har lagt sig efter at fremstille billige Gravsten i Tiden omkring 1600.

Arbejdet paa de fire Sten er af stor Lighed. De tre Bomærkeskjolde har næsten nøjagtig ens Omrids, og Ubehjælpsheden ved Søren Bjergs Ligsten viser, at det ikke var nogen Fagmand, som lavede den.

Forøvrigt var „Smaalyngsmesteren“ sikkert ikke den eneste, som fremstillede saadanne simple Mindesten.

Paa Vestermarie Kirkegaard staar en stærkt slidt Sten, som har endnu læseligt af Indskriften: Abraham Hanssøn i Sose Anno — Aars-tallet er udslidt, og af det øvrige er kun enkelte Bogstaver læselige. Stenen kan være brudt i Sose og er tildannet ved rent Husflidsarbejde.

I Østermarie Kirkeruin findes en Ligsten med Indskrift: † Døde H. P. i den 43 Gard 1684. Den er af Snogebæksandsten, godt 2 Alen lang og utilhuggen.

Paa Boels Kirkegaard er en Snogebæksten, 2 Alen lang og 1 Alen bred, hvorpaa staar: † Anno 1709 D. Ø. S. K. R. D. oc Viler herunder.

Begge N'erne i „Anno“ er vranghugne, saa Skraastregen vender den fejle Vej. Forkortelserne kan vel udfyldes omtrent saaledes: 1709 Døde salig Kirsten Rasmusdatter — eller noget lignende. Arbejdet er ligt de forriges.

I Ibs Kirkes Vaabenhus findes en lille Ligsten med meget tæt huggen Indskrift, hvoraf jeg kun har faaet læst saa meget, at jeg kunde se, at den, der huggede den, brugte sit bornholmske Maal for en Del. Stenen er af Neksø Sandsten.

Samme Sted staar en anden flad Sandsten, hvis kortfattede Indskrift staar ophøjet som lavt Relief.

Bh. Museum har et Par Ligstene af Granit, som ogsaa er rent Husflidsarbejde. Den ene har et Skjold med Bomærke som et Dobbeltkors og Bogstaverne R. H. Nogle Bomærkesten er indmurede i Boels Kirkes Vaabenhus og nogle Sandstensfliser med Bomærke staar paa Kirkegaarden ved Ols Kirke.

Det ser altsaa ud til, at man i Tiden omkring 1500 til efter 1700 her paa Øen har lagt mange hjemmelavede Ligsten. Naturligvis er de, som jeg kender, langt Mindsteparten, og mange maa være gaaet til Grunde. Hvor saadanne findes og kommer frem, f. Ex. ved Byggearbejde eller i Vandkister og lignende, beder jeg om Skaansel for dem; det er karakteristiske Minder om de gamles Haandsnildhed.

EN „OFFERSTEN“ ?

Paa Jordlodden Matr. Nr. 78 Pedersker Smaal-
lyng, tilhørende Gether Hansens Enke,
ligger en stor Granitflytblok Sydvest
for Huset. Stenens Længde er 4,70 m, Bredden
er 3,10 m og Højden over Midten omtrent 1,50
m over Jordfladen, men den synes at ligge dybt
i Grunden. Paa denne Stens afrundede Over-
flade, paa det højeste Sted omtrent paa Midten,
findes en stor kredsround Fordybning ca. 55 cm
i Tværmaal, der danner en flad Skaal, vel om-
trent 3 cm dyb; den synes at være indbanket
med en Sten. Der samler sig Regnvand i Hul-
ningen, der synes at være hugget for at kunne
optage noget. Spredt over Stenens Overflade
findes en Del af de almindelige Skaalfigurer,
som optræder allerede i yngre Stenalder, er i
Brug hele Bronzealderen og maaske endda op
i ældre Jernalder. Jeg har i alt Fald fundet 9
saadanne Hulninger ca. 4—5 cm i Tværmaal
og ret grunde.

I den nærmere Omegn findes hverken Grave
fra Stenalder eller Bronzealder; først Røser med
sort Askelag i Bunden fandtes op til vore Dage
i Mængde paa Smaalynge, men er nu næsten

alle ødelagte. Disse Grave kan tidsfæstes til Overgangen fra Bronze- til Jernalder. Egne har dog været beboet i yngre Stenalder, hvilket fremgaar af, at man rundt om paa Smaalyngen finder Pletter med Flintaffald og Brudstykker af Redskaber, saavel som Lerkarskaar, ildskørnede Sten og Ildsteder. Saa for den Sags Skyld kan Stenen godt være tildannet allerede i Stenalderen, men maaske snarest i Bronzetid. Alt fra jeg lærte Stenen at kende, har den Tanke ligget mig nær, at den store Hulning var bestemt til at modtage Offer. Det ser ud til, at rundt om paa Jordan har det primitive Menneske anset store eller usædvanlig formede Sten for at være Bolig for „Magter“ og bragt Offer paa eller ved saadanne Klippeblokke. I Frederikka Bremers: America i Breve, nævnes en stor, rød Sten, hvortil Indianerne bragte Offer. Lapper i Europa, Samoeder i Asien har gjort det samme.

En lignende Sten som den paa Smaalyngen laa indtil vore Dage paa en Ejendoms Mark i Ibsker, nu tilhørende Georg Jensen, Nørremark. Stenen, der blev fjærnet af den nuværende Ejers Fader, var en meget stor Flytblok og laa saaledes, at man derfra havde Udsigt mod Nordost mellem et Par Klippehøjder ud til Søen paa det Sted, hvor Solen stod op paa Sommerens længste Dage. Stenen blev kaldt „Bé Gudijnj“ (Bede Guden). Den laa ca. 300 Alen Sydøst for G. Jensens Ejendom Mtr. Nr. 32 d. Da den blev

sprængt og bortført, fandt man Sager nedgravet ved den, som blev solgt til omløbende Kræmmere; men Jensen ved intet om, hvad det var, da det skete, før han blev født. Navnet minder om, at dens Betydning ikke har været helt glemt, saaledes som det er gaaet med Stenen paa Smaalyngen, hvorom jeg ikke har fundet nogen som helst Overlevering.

Lignende Sten ses at have været til Stede paa Rügen, hvis arkæologiske Forhold minder meget om de tilsvarende i Danmark. I XI Jahresbericht der Geographischen Gesellschaft zu Greifswald (1907—1908) skriver A. Haas, Stettin. Grosse Geschiebe in Pommern S. 39 f. f.: „Ved Putgarten paa Wittov laa en Sten omtrent 100 Skridt fra Landsbyen i nordøstlig Retning. Den havde i Midten en stor rund Fordybning og paa begge Sider af denne fem mindre, stillede i en flad Bue. Djævelen havde stødt Hovedet mod Stenen, saa den store Fordybning fremstod, mens de smaa Huller var Aftryk af sammes Fingre. Ogsaa en ret gammel Bryllupsskik knyttede sig til Stenen: Alle Brudepar maatte, naar de kom fra Kirken, ned af Vognen og tillige med Bryllupsgæsterne gaa tre Gange rundt om Stenen. Det er regelmæssigt sket indtil for omkring 60 Aar siden (1909), da Ejeren af Grundstykket gravede Stenen ned i Jorden for Dyrkningens Skyld. Ligesom ved Djævlestenen ved Putgarten blev ogsaa paa Buskamen ved

Mönchgut i tidligere Tid en Bryllupsdans opført. Begge Sten høre til de saakaldte Skaal- eller Kopstene, hvis Øjemed og Betydning endnu ikke er udforsket". Sammesteds Side 50: Paa den lille Vilm ligger en stor Sten, som i Folkemunde hedder Offerstenen, 1,50 m i Tværmaal. Omtrent i Stenens Midte er en Fordybning, der er ca. 60 cm lang, 30 cm bred og 12 cm dyb.

Altsaa fra Rygen 3 Sten, hvoraf de to kaldes „Offersten“ af den omboende Befolkning, og til de to er knyttet Bryllupsskikke fra gammel Tid. Naar der til den ene Sten fra Bornholm er fæstet Navnet „Bé Gudijnj“, saa maa det alt være Overlevering fra en Tid, hvor Stenene var Helligdomme for det omboende Folk. Danmark med Skaane og det nærmeste Nordtyskland har i yngre Stenalder og Bronzealderen været et Kulturomraade, som har haft nær Forbindelse saavel hvad Gravskikke angaar som Oldsagsformer, og det er vel sandsynligt, at baade Tro og Kultskikke har været de samme alt fra tidlig Tid.

De fleste antagne Offerstene er nu forsvundne; men den bevarede store Granitblok paa Smaalyngen er endnu i god Behold, og nu beskytter Loven den, saa den kan for Efterslægten vidne om Fortids Tro og Kult, hvis jeg da har Ret i min Opfattelse af dens Hulning. Den kunde optage Blod, Øl eller Smør; — Sjælland har flere Steder haft „Smørslaasten“,

hvorpaa man skal have slaaet Smør, der skulde smelte i Solen, den „slikkede det op“. Ogsaa i Norge er der til vore Dage blevet ofret Smør til Solen om Foraaret, naar den begyndte at skinne.

I. Hyltén — Cavallius: Wärend och Wir-darne 2. Oplag første Bind Side 109 f. f. omtales Stene, der af de omboende kaldes „Blotsten“. Der omtales 3 store Blokke paa Østrabo Bakke ved Wexiø, lige ved en gammel Helligkilde. Han omtaler til Sammenligning en lignende, som ligger nær Linde Stad, tæt ved Bohrs Bruk i Vestmanland, af lignende Beskaffenhed som de, der findes paa Østrabo Bakke. Stenen er omtrent 4 Fod høj, 9" lang og 7" bred, flad foroven og med 5 indslebne Huller og paa Siderne 4 lignende. „Denne Sten kaldes Elfvestenen, og Kvinderne deromkring har for Skik, naar deres Børn blev syge, hvilket efter Folketroen kommer fra „Elfverna“, først at smøre Stenen med Talg eller Smør, som indgnides i de nævnte Huller, og siden i dem indsætte smaa Dukker (Trolldockor) af sammenrullede Klude. Samme Fortidsskik iagttages ved en saakaldt „Elfgyta“ eller et skaalformigt Hul i en Fladklippe ved Gaarden Tjursåker i Vor Frue Sogn nærved Enköping. Kvinderne i den nærliggende Ejendom driver den Virksomhed paa Torsdagsaftener der at smøre for syge med Svinefedt og siden i Elfgytan ofre en Knappe-

naal, som den syge har baaret. Ved at jævnføre disse i vort Land (o: Sverige) endnu levende Folkeskikke kan der næppe tvivles paa, at jo lignende Stene som i Wärend og andensteds i Göta Rige netop har været brugte til Smøring og Ofring, og at de saaledes er gamle Blotstene, hvorved vore Forfædre øvede deres gamle Alf blot og ellers blotede til deres Guder og Naturvætter.

I Aug. F. Schmidt: Danm. Kæmpesten findes flere Sten nævnt, som der vides at være ofret til. Saaledes blev der smurt Talg i Huller, ofret Kludedukker, Knappenaale, Smaamønter paa Sten; enkelte kaldes endnu Offersten.

Herom er jo saaledes bevaret adskillig Overlevering saavel i vort eget Land som i vore Nabolande og flere Steder nævnes indhuggede Hulninger i Stenens Overflade til Optagelse af Offer. Stenen paa Smaalyngen maa være en saadan Offersten.

INDHOLDSFORTEGNELSE.

Langs Østkysten	Side 5
Den grønne Sandsten i Aa Kirke	- 27
Naturgas paa Bornholm?	- 32
Stene med Sliberender	- 34
En bornholmsk Slagmark fra Greve- fejdens Tid	- 40
Et Par bornholmske „Fægaarde“	- 46
Nogle ejendommelige bornholmske Ligstene	- 48
En Offersten?	- 55

I mit 1934 udkomne Skrift „Fra Sydbornholm“ findes Side 77 3. Linie fra neden „et vist Antal Kalksten“. Der er glemt et Ord, saaledes at det skal rettes til „et vist Antal Læs Kalksten“.

P. T.

Tidligere udkom:

Peter Thorsen: Vor Hjemstavn. Kr. 1,50

- - Fra Sydbornholm. - 2,50